

BOEKBESPREKINGEN

Bozzo, I., C. Matthys, A. Martens, *Mobilisatie + organisatie = renovatie + wederhuisvesting. Studie van de renovatie van de Kruidtuinwijk in Sint-Joost-ten-Noode (Brussel)*. Leuven : K.U.Leuven, Departement Sociologie, 1992.

De titel van dit boek dekt niet enkel de inhoud, het is de centrale stelling en de essentie zelf van dit vrij beknopte werkje. De auteurs proberen met cijfermateriaal aan te tonen hoe organisatie en mobilisatie van een wijkbevolking afbraak door renovatie kunnen vervangen en vooral door een renovatie die ten goede komt aan de oorspronkelijke buurtbewoners.

Het preciese cijfermateriaal vormt ook het unieke aan dit boek. Het is inderdaad geen sinecure om een dergelijk nauwkeurig databestand aan te leggen over de sociale samenstelling van een wijkbevolking en haar evolutie over een periode van maar liefst twaalf jaar (1979-1991) sinds de renovatie werd aangevat. Dat men hierin is geslaagd, is zonder twijfel te danken aan de nauwe samenwerking tussen onderzoekers en leden van het plaatselijke wijkcomité en aan de volharding waarmee dit comité 18 jaar lang heeft gewerkt. Als lezer kan je niet anders dan respect opbrengen voor het werk dat hier is verzet. Het lijkt ons ook zeer lovenswaardig dat de auteurs hun ervaring en hun boodschap, gestaafd door gedetailleerd feitenmateriaal voor een breder publiek beschikbaar willen stellen.

De vraag is alleen of een boek wel het meest geschikte medium was. Wij hadden graag toch wat meer brood op de plank gezien dan vele bladzijden cijfergegevens en hun interpretatie. Wat een prima working paper had kunnen zijn valt als boek wat magertjes uit.

Patrick Deboosere

Deslé, E., A. Martens (eds.), *Gezichten van hedendaags racisme*. Brussel : VUB Press, 1992.

Reeds één jaar vóór de 'Zwarte Zondag' in de Belgische parlementaire verkiezingen werd binnen de N.F.W.O.-contactgroep wetenschappelijk onderzoek inzake Buitenlandse Minderheden in Vlaanderen/België van start gegaan

met de voorbereiding van een colloquium dat dieper zou ingaan op het fenomeen van het groeiend racisme. Het colloquium zelf vond plaats op 13 december 1991, drie weken na de verkiezingen waar het Vlaams Blok een klein half miljoen kiezers achter zich kreeg. De studiedag kon niet op een geschikter moment vallen. Het boek *Gezichten van het hedendaags racisme* zet de bijdragen van de verschillende deelnemers, elk vanuit een eigen wetenschappelijke achtergrond, op een rijtje en wil op deze manier een veelzijdige kijk geven op de oorzaken en de betekenissen van het racisme in Vlaanderen. De richtsnoeren ter bestrijding van dit racisme blijven echter soms vrij algemeen en vaag.

De filosoof R. Commers bouwt zijn betoog op rond de begrippen interculturaliteit en multiculturaliteit. Het eerste begrip wijst op een feitelijke maatschappelijke toestand en is in die zin beschrijvend. Commers stelt dat met het ontstaan van de kapitalistische economie van meet af aan diverse bevolkingen met verschillende culturele achtergronden 'verknoot' werden. Om die 'verknoppingen' stabiel te houden waren er veralgemeningen nodig zoals het nationale karakter, het algemeen belang. Tegelijk veroorzaakte de kapitaal-accumulatie echter ook het aanscherpen van de culturele verschillen. Als antwoord op interculturaliteit als socio-economische bestemming lanceert Commers het begrip multiculturaliteit. Dit concept wijst op een wenselijke maatschappelijke toestand nl. het harmoniseren van de vele 'verknoppingen'.

De tweede bijdrage is van de hand van politicoloog R. Doom. Bij wijze van uitgangspunt neemt hij de vraag: 'Wie zijn wij en wie zijn de anderen?' Doorheen de tekst toont Doom aan dat deze begrippen enerzijds niet te vatten zijn in puur rationele termen en anderzijds dat de verhoudingen tussen beide afhankelijk zijn van concrete situaties. Vanuit deze situationele bepaaldheid bekijkt hij vervolgens de interne en externe Europese verhoudingen. Als strategie tegen de verrechtsing en racisme in Europa ziet Doom geen heil in het afbakenen van het complex hedendaags samenleven tot enkel een 'migrantenprobleem'. Dit is enkel in de kaart spelen van de tegenstanders. Er zal integendeel op diverse niveaus tegelijkertijd, zowel Europees als nationaal als stedelijk moeten gewerkt worden.

C. Kesteloot en P. De Decker respectievelijk geograaf en socioloog-planoloog beschrijven hun eerste verkenning van het thema: territoria en migraties (Vlaanderen) als geografische factoren van racisme. De auteurs zien de binnenstedelijke geografische inplanting en woonomstandigheden van de vreemdelingen, die een gevolg zijn van hun socio-economische positie, als een uitdrukking van primair racisme. Daarnaast maken zij, steunend op de ruimtelijke inplanting

van vreemdelingen nog een onderscheid tussen drie secundaire vormen van racisme : 1) racisme als wanhoopsstrategie gehanteerd door die autochtonen die het proces van suburbanisatie niet konden volgen of die als gevolg van de nieuwe stedelijkheid uit hun buurten werden verdrongen, 2) racisme als distantiëringsstrategie gebruikt door de welstellenden in de periferie en door de bewoners van gebieden zonder vreemdelingen, en 3) het politiek-electoraal racisme dat steunt op deze twee bovenstaande vormen en daardoor zijn eigen bestaan legitimeert. Oplossingen zoeken de auteurs ondermeer in de richting van een degelijk stadsvernieuwingsbeleid. Daarnaast wijzen zij ook op de verantwoordelijkheid van de politieke klasse.

Als juriste behandelt M.-Cl. Foblets het thema van discriminatie vanuit onze bestaande rechtsbedeling met als uitgangspunt de Belgische anti-racismewet van 1981. Daarbij gaat het haar niet zozeer om een concreet beeld te geven van de effectieve toepassing van deze wet maar wel om even stil te staan bij een aantal achterliggende wetgevingstheoretische vragen. Daar de rechtbanken over een monopolistische situatie beschikken inzake klachtenafhandeling, pleit Foblets alvast naar het voorbeeld van andere landen voor een gespecialiseerde overheidsinstantie die zou kunnen toezien op de machtsongelijkheid in onze samenleving en de klachtenafhandeling zou kunnen bevorderen. In tweede instantie vraagt Foblets zich af wanneer het onderscheid tussen mensen in rechte geoorloofd is. Aan de hand van het concept 'nationaliteit' toont zij aan wat Groenendijk 'als de flexibiliteit van het begrip discriminatie' bestempelt. Tot slot wijst de auteur op de toepassingsmogelijkheden van differentiële behandeling waarbij zij het thema aansnijdt van de vermenging van rechtsculturen in Europa. Systematische studies gericht op observatie en interpretatie van deze vermenging ontbreken echter nog zo goed als volledig in België.

Ph. Essed gaat als antropologe in op de situatie in Nederland. Volgens haar gaat 'Nederland als toonbeeld van tolerantie' enkel op wanneer racisme begrepen wordt als het biologisch afwijzen van de ander. Dit type van racisme is echter vervangen door het cultureel racisme. De dominante groep wijst de 'ander' af op basis van 'een inferieure cultuur' die wel eens bedreigend zou kunnen zijn voor de eigen cultuur. Aan de hand van een aantal voorbeelden toont zij vervolgens aan hoe het begrip 'tolerantie' in een ongelijkheidsrelatie in feite niets anders betekent dan 'de groep die de macht heeft kan bepalen of zij tolereren en zo ja, wat ze tolereren en waar de grenzen liggen'. In het verlengde hiervan kunnen volgens Essed heel wat vraagtekens geplaatst worden bij de idee van multiculturalisme.

De socioloog Y. Thanassekos keert in zijn bijdrage terug naar het Nazi-Duitsland van weleer. Hij gaat in op de vraag hoe de antisemitische ideologie kon uitmonden in de massamoord van miljoenen joden. Om deze analyse tot een goed einde te kunnen brengen onderstreept hij het belang van diepgaand onderzoek in de complexe, sociale, politieke en institutionele structuren van de Duitse Maatschappij in het Derde Rijk. Twee interpretatieniveaus kunnen daarbij bruikbaar zijn : 1) de structuren, de werking en de besluitvormingsmechanismen van het nationaal-socialistisch regime en 2) de samensmelting in de nazi-ideologie van het klassieke anti-semitisme en het groots opgezet politiek plan van het 'Duizendjarig rijk van het Herrenvolk'.

Als socioloog-methodoloog richt M. Swyngedouw de aandacht op nieuwe waardenoriëntaties in de Vlaamse politiek. Hij vraagt zich af of de gehanteerde breuklijnen ter verklaring van de politieke realiteit in 1945-80 nl. een sociaal-economische, een levensbeschouwelijke en een communautaire breuklijn, nog bruikbaar zijn om de hedendaagse politieke realiteit te beschrijven en te begrijpen. In navolging van ondermeer Inglehart, Lipset, Middendorp operationaliseert hij twee nieuwe oriëntaties : een libertair-autoritair en een materialistisch-postmaterialistische dimensie. Op basis van empirische gegevens die verzameld werden een drietal weken voor de parlementsverkiezingen van 24 november 1991, gaat hij na waar de kiezer zich situeert op de 'oude' en 'nieuwe' breuklijnen. Daarnaast bekijkt hij eveneens het beeld dat de kiezer heeft van de politieke partijen op deze breuklijnen. In deze analyse staat de aandacht voor het Vlaams Blok en Agalev centraal.

Dat de laatste parlementaire verkiezingen het Vlaams Blok geen windeieren opleverde weten we intussen wel en over de beweegredenen van de Vlaams Blok kiezer is ook reeds heel wat inkt gevloeid. De psycholoog H. De Witte grijpt in zijn analyse van de motivering van het Vlaams Blok stemgedrag terug naar de gegevens van het onderzoek *Onbekend of Onbemind* (Billiet et al., 1990) verzameld in het najaar van 1989. Uit zijn benadering onthouden we vooral dat bij de Vlaams Blok kiezer het hoofdmotief gevormd wordt door de zogenaamde 'sociaal-economische bedreiging die uitgaat van migranten' en in mindere mate door gevoelens van politieke machteloosheid. Vlaams Blok-kiezers kunnen echter geenszins als rechts-extremisten beschouwd worden.

Als historica ziet E. Deslé haar bijdrage als een aanvulling van de tot nu toe onvolledige verklaring voor het opkomend racisme in Vlaanderen die de oorzaak legt bij de kleine man/vrouw in de straat beladen met negatieve (voor)oordelen tegenover de migranten. Dit alom gehanteerde gezicht van racisme is volgens

Deslé enerzijds functioneel voor het gevestigde politieke systeem en is anderzijds te verklaren vanuit de scheefgetrokken ontwikkeling van het Vlaams racisme-onderzoek. Haar aanvulling situeert zich op twee bijkomende analyseniveaus nl. 1) raciale/etnische discriminatie en 2) racisme als ideologie. Voor het eerste niveau hanteert zij een historisch perspectief dat ingaat op migraties, discriminatie en racisme van de natie-staat nl. de gastarbeiders in de verzorgingsstaat en migranten en minderheden in de duale samenleving. Tot slot maakt zij nog enkele bedenkingen bij racistische ideologieën en de politieke mobilisatie in tijden van crisis.

Anno 1992 is dit zeker een waardevol boek maar gegeven de groeiende onverdraagzaamheid ten opzichte van de ander zou het misschien ook waardevol zijn om even halt te houden en zich af te vragen wat men met de gegeven inzichten nu effectief kan gaan doén.

Ann Carton

Saggers, Sherry, Dennis Gray, *Aboriginal Health and Society. The Traditional and Contemporary Aboriginal Struggle for Better Health.* Australia: Allen & Unwin, 1991.

Elke maatschappij heeft haar verschoppelingen. Leven er binnen de maatschappij mensen samen met een verschillende huidskleur, dan is de kans groot dat de verschoppelingen donkerder getint zijn. Dit geldt onder meer voor de Aboriginals, de oorspronkelijke bewoners van Australië.

De Australische Aboriginals zijn veel vaker ziek dan hun 'blanke broeders' en sterven 20 jaar eerder. Dat er een verband bestaat tussen deze gezondheidsstatus en het feit dat de Aboriginals nog grotendeels aan de rand van de Australische maatschappij leven, vormt de kerngedachte van het boek. Hoewel deze samenhang evident mag lijken, heeft een uitklaring van deze interactie ten gronde nooit het onderwerp uitgemaakt van enig beleid inzake de gezondheid van de Aboriginals. Twee redenen kunnen hiervoor aangehaald worden. Enerzijds is de gevolgde, westers geïnspireerde, medische aanpak gericht op individuele gevallen en worden ziekte en gezondheid doorgaans als losstaand beschouwd van bredere economische, sociale, politieke of culturele omstandigheden. Anderzijds kan de Australische overheid zich ten allen tijde op een gebrek aan de vereiste informatie beroepen om de relevantie van een geïntegreerde aanpak van de Aboriginals-'problematiek' op een subtiële manier

te ontkennen. Of zoals de auteurs vermelden, de erkenning van een 'constitutionele verantwoordelijkheid' over de Aboriginals, betekent nog *geenszins het aanvaarden van een financiële verantwoordelijkheid.*

In dit boek wordt de gezondheidsstatus van de Aboriginals direct in verband gebracht met hun positie in de politieke economie van de Australische maatschappij. Het is deels een antwoord op het impliciet idealistisch raamwerk van waaruit het onderwerp doorgaans benaderd werd. De verdienste van dit boek ligt in het feit dat de auteurs evenzeer behoed zijn voor een dogmatisch materialistische aanpak. De toestand van relatieve deprivatie van de Aboriginals in de Australische maatschappij wordt genuanceerd beschreven: politieke en economische elementen worden - op een uitgebalanceerde wijze - in verband gebracht met culturele aspecten. De auteurs zijn dan ook gedetailleerd tewerkgegaan (het resultaat van 15 jaar onderzoek en veldwerk): in het eerste hoofdstuk worden de gangbare theoretische verklaringen voor de voortdurende van de slechte gezondheidstoestand van de Aboriginals aangehaald. Nochtans, zo wordt in het tweede hoofdstuk geargumenteed, was er in de traditionele Aboriginal-maatschappij genoeg kennis voorhanden om ziekten het hoofd te bieden. In het derde hoofdstuk wordt de impact van de Europese kolonisatie op die traditionele maatschappij als achtergrond voor de actuele levensomstandigheden van de Aboriginals uiteengezet. Na een overzicht van de huidige cijfers i.v.m. mortaliteit en morbiditeit (hoofdstuk 4), wordt een historisch overzicht gegeven van de Australische volksgezondheidsdiensten en de ontwikkeling van een gezondheidsbeleid voor de Aboriginals (hoofdstuk 5). In het zesde hoofdstuk komen de Aboriginals zelf aan bod via het historisch in kaart brengen van de eigen, door de gemeenschap gecontroleerde gezondheidsdiensten. Onder meer hier wordt duidelijk dat de auteurs niet vervallen in simplistische afhankelijkheidsstructuren maar de eigen initiatieven en de emancipatie van een volk binnen een dergelijke structuur valoriseren. Maar, stellen de auteurs, de impact van de eigen opgezette structuren zal beperkt blijven zolang ze niet opgaan in en gedragen worden door de bredere, maatschappelijke structuren. Het boek besluit aldus met een politiek-economische interpretatie van de verzamelde gegevens waardoor de bal onvermijdelijk in het kamp rolt van de Australische overheid. Het vereiste onderzoekswerk is geleverd.

Dominique Van Ryckeghem

van der Ploeg, Jan Douwe, *Landbouw als Mensenwerk; Arbeid en technologie in de agrarische ontwikkeling*. Muiderberg : Coutinho, 1991.

Sociaal-economische theorieën die betrekking hebben op de landbouwsector, vertonen nog al eens de neiging voorbij te gaan aan de handelingen en opvattingen van de producenten in kwestie. Technische, economische en agronomische determinismen worden als doorslaggevend beschouwd; voor landbouwers is enkel een passieve rol weggelegd. Hun doelbewust optreden, hun kennis en inzichten, de manier waarop ze op actieve wijze beperkingen, mogelijkheden en condities tegemoet treden, worden zelden belicht.

In dit boek schetst van der Ploeg een programma voor een niet-deterministische landbouwsociologie. Drie sleutelementen kenmerken zijn aanpak: het arbeids- of productieproces in de landbouw, de boer als actieve actor, en de relaties waaronder leven en werken van landbouwers gestalte krijgen. In een aantal hoofdstukken worden vanuit deze benadering agrarische ontwikkelingsprocessen, boerenstrijd, technologische ontwikkeling en technologie-overdracht bestudeerd. Een geslaagde inleiding tot de sociologie van de landbouwarbeid.

Patrick Stouthuysen

Verstraete, Lieven, *Het Verdrag van Maastricht. De betekenis van de Europese Unie voor ieder van ons*. Antwerpen : Standaard Uitgeverij, 1992.

De Standaard Uitgeverij startte recent, in samenwerking met de radionieuwsdienst van de BRTN, de Actueel-reeks. Telkens wordt in een kort bestek een actueel thema toegelicht. Dat is een bijzonder gelukkig initiatief. De nieuwsdienst van de BRTN heeft immers terecht een bijzonder goede reputatie; de dagelijkse Actueel-uitzendingen zijn van hoog niveau.

Het eerste nummer in de reeks is van de hand van Lieven Verstraete, de EG-specialist van de Actueel-redactie. In een kleine vijftig bladzijden worden de belangrijkste aspecten, knelpunten en problemen van het Verdrag van Maastricht besproken. Een zeer welkome bron van informatie voor wie zich omtrent deze kwestie een oordeel wil vormen.

Patrick Stouthuysen

Zweers, A., *Op zoek naar een ecologische cultuur. Milieu filosofie in de jaren negentig*. Baarn : Ambo, 1991.

Dit boek vormt de neerslag van een conferentie die in december 1990 aan de Erasmus Universiteit Rotterdam werd georganiseerd. In tegenstelling tot de meeste congresboeken vormt het werk echter een duidelijk gestructureerd en uitgebalanceerd geheel. In een inleidend stuk wordt een terreinafbakening en een stand van zaken van de milieu filosofie gegeven. Jammer genoeg is hier de bibliografie weggefallen. Vervolgens worden een aantal thema's ('natuurbeeld en cultuurgeschiedenis', 'de beperkingen van de wetenschap', 'de natuur als expressie van betekenis', 'politieke theorie en milieucrisis', 'de onduurzaamheid van de economie', 'naar een maat van de technologie') steeds op dezelfde wijze aangepakt : een discussiestuk en twee weerwoorden. Afsluitend worden enkele denkpijpen verkend naar de toekomst van de milieu filosofie toe. De kwaliteit van de verschillende stukken is hoog tot zeer hoog. Bovendien gaat het om uiterst leesbare teksten. Het boek kan dan ook als inleiding tot de milieu filosofie worden gebruikt.

Het wordt overigens tijd dat ook de sociologie deze terreinen gaat verkennen. Milieusociologie is te lang iets geweest van het analyseren van actiegroepen en sociale bewegingen. De milieu filosofische kwesties die hier worden behandeld, hebben een duidelijke sociologische dimensie. Het zou van weinig sociologisch inzicht getuigen, om het gegeven van een cultuur die zich nadrukkelijk over zijn grondhouding ten aanzien van de natuur bezint, enkel en uitsluitend te verklaren vanuit 'objectieve milieuproblemen'. Milieusociologie is cultuursociologie. Wanneer culturen het over de natuur hebben, hebben ze het uiteraard in eerste instantie over zichzelf. Wat zeggen bijvoorbeeld de opmerkelijke gevoeligheid voor dierenleed en het toenemende vegetarisme over deze cultuur; wat betekent het wanneer steeds vaker begrippen als 'antropocentrisme' en 'speciëcisme' worden gebruikt. Stof voor sociologische analyse.

Patrick Stouthuysen

POLEMIEK

Demografie, democratie en demagogie. Bedenkingen bij het boek 'Rendez-vous met de toekomst' (1)

Enkele jaren geleden kreeg ik een boek op mijn tafel waarvan ik de titel niet meteen begreep: *The Birth Dearth*. De auteur, Ben J. Wattenberg, kende ik niet en ik moest naar het woordenboek grijpen omdat ik het woordje 'dearth' nog nooit had gezien of gehoord. Dearth betekent: schaarste, tekort en voor zover ik kan nagaan zit je er niet al te erg naast wanneer je het uitspreekt als 'duirt', met de t tussen de tanden, al lijkt het me voor niet-engelstaligen veiliger om een ander woord te zoeken.

De ondertitel begreep ik wel, maar die stond me niet aan: *What Happens When People in Free Countries Don't Have Enough Babies? Waarom ook al die hoofdletters?* Ik ben destijds niet verder geraakt dan de helft, want mijn commentaren in de marges (meestal grote vraag- en uitroeptekens, of de vermelding: fout, onvolledig, etc...) houden halverwege op. Ik herinner me wel dat ik na lectuur de bedenking maakte dat in ons land gelukkig nog niemand er op die manier met de grove borstel was doorgegaan. Helaas is dat sedert de publikatie van 'Rendez-vous met de toekomst' van Chris Vandebroeke (voortaan CvdB) ook weeral verleden tijd.

Er is natuurlijk niet alleen dat boekje, maar de publiciteit errond. In veel grootwarenhuizen liggen Vlaandrens populaire weekbladen (*Story*, *Privé*, *Dag Allemaal*, *Panorama* en *De Post*) dicht bij de kassa: aangename verpozing voor wie lang moet aanschuiven. Al heb ik mij nummer 6 van *Panorama/De Post* aangeschaft omdat in de rubriek 'Onder Professoren' over bijna 11 kolommen een interview met CvdB werd afgedrukt onder een titel die aan duidelijkheid niets overlaat: 'We moeten dringend meer kinderen maken!', en daaronder, bij wijze van inleiding: 'Anders voltrekt zich over twintig jaar een drama van jewelste'. Titel en inleiding kunnen natuurlijk publiekslokkers zijn die buiten de verantwoordelijkheid van de geïnterviewde vallen, maar dat is in dit geval niet waar, want het interview met CvdB in de *Standaard* van 16 maart krijgt bijna dezelfde titel: 'Kindjes kopen, meer kindjes kopen, zo simpel is dat. CvdB en de demografische bom onder Vlaanderen'.

Bespreek ik enkel het boek ? Neen, ik geef commentaar op de teksten van en rond de auteur die over dit onderwerp de ronde doen. De kans is immers groot dat slechts een kleine minderheid het boek leest en dat de meerderheid het bij krant of boulevardblad houdt. Een boek neemt ruimte voor nuance, is meer doorwrocht en geeft argumenten, dat dacht ik toch, maar ik ben een desillusie rijker geworden. Dit boekje is gewoon méér van hetzelfde : slogans, opinies en beweringen. Het moge duidelijk zijn dat ik het een slecht boek vind. Het moge ook duidelijk zijn dat ik het niet eens ben met de teksten die de ronde doen.

Wat staat er in het boek ? CvdB schrijft dat de eerstvolgende 20 jaar van cruciaal belang zijn voor Vlaanderen omdat het nu tijd is om orde op zaken te stellen. Als we - maar eigenlijk staat er : als de politici - dat niet doen, dan mist Vlaanderen het rendez-vous met de toekomst. Binnen twintig jaar begint het gewicht van de veroudering danig te wegen, niet alleen omdat de grote groep baby-boomers die geboren zijn in de jaren vijftig en zestig dan pensioen-gerechtigden worden, maar vooral omdat er te weinig kinderen geboren worden. Het draagvlak van het systeem (het aantal bijdragebetalers) verzwakt terwijl tegelijkertijd de lasten alsmear zwaarder worden : vanaf het jaar 2010 begint de zaak dan ook te kraken in z'n voegen. Bovendien kan op basis van Kondratieff's economische conjunctuurcycli voorspeld worden dat de huidige economische opgang (de 'brilliant nineties') vanaf het jaar 2010 zal omslaan in een klimaat van recessie dat tot het jaar 2030 zal aanhouden. Deze diagnose krijgt vorm in vijf korte hoofdstukjes.

In de vier resterende hoofdstukjes wordt dan wat dieper ingegaan op enkele specifieke problemen en worden remedies aangereikt. Er is immers nog een kwarteeuw tijd om bij te sturen. De schuldenlast moet weggewerkt worden en het overheidsbudget moet grondig gesaneerd worden, want met de nu heersende renteniersmentaliteit (die het meer passief georiënteerde financieel kapitalisme kenmerkt) belegt men liever passief in de overheidsschuld dan risico's te lopen. Dat is toch de boodschap van de twee laatste hoofdstukken die als titel kregen 'Wie heeft zal gegeven worden' en 'Beleggen als God in Frankrijk'. Naast de sanering van de begroting en het controleren van de schuldenlast moet het onderwijsbeleid dringend bijgestuurd worden en zal er ook iets met de pensioenleeftijd moeten gebeuren, al is overhaastig en paniekerig reageren absoluut uit den boze.

Er staat heel wat in het boekje. De vraag is alleen of het ook allemaal juist is. Ik zou de vraag niet stellen als ik daarover geen twijfels had, maar daarover straks

ULTEE, W.	
Het fijne verschil in een vergrote markt	391
VAN HAEGENDOREN, M. & R. VANHERCK	
Vrouwen aan Vlaamse universiteiten	47
WAEGE, H.	
Waarnemen is meer dan door het venster kijken	105
WALGRAVE, S.	
Nieuwe sociale bewegingen : een type van sociale bewegingen	71
WASSENBERG, A.	
Industriebeleid in Europa : Van pacificatiepolitiek naar industriële guerilla	409

TIJDSCHRIFT VOOR SOCIOLOGIE
Inhoudsopgave dertiende jaargang 1992

BEKAERT, S. Een interpretatieve kritiek op het etnomethodologisch behaviourisme	221
BROECKAERT, B. Positieve actie-plannen voor migranten : een goed idee ?	189
DANNEELS, E. Statusinconsistentie en het interactie-effect van de zicht- baarheid van statusdimensies : een empirische test	5
DELEECK, H., L. DE LATHOUWER & K. VAN DEN BOSCH Welvaartsuitkomsten van sociale zekerheidssystemen in comparatief perspectief	355
ELCHARDUS, M. & P. HEYVAERT Over de verdeling van het werk tussen de seksen	263
HUYSE, L., L. PETRE & S. PARMENTIER Consumentenbeleid : een witte vlek op de EG-kaart	483
KENIS, S. & D. WIJGAERTS Sociologische aspecten van de Europese eenmaking	341
PEETERS, P. Gezin en Kerk. Analyse van de spanningsvelden inzake de kerkelijke leer over gezin, huwelijk en seksualiteit	23
PHALET, K. <i>Groepsgerichtheid en prestatiemotivatie bij Turkse migrantenjongeren</i>	157
RIEGER, E. Naar een Europees landbouwbeleid. <i>Opmerkingen bij de institutionalisering van een transnationale politiek orde</i>	447
TÖMMEL, I. De Europese Gemeenschap in de jaren '90 : systeemontwikkeling en staatsvorming door overheidsbeleid	517

meer. Ik heb me afgevraagd wat voor soort boek dit is. CvdB noemt dit een futurologisch boek waarin gepoogd wordt 'door het samenbundelen van inzicht uit heden en verleden, de contouren te verkennen van wat ons in de nabije of meer afgelegen toekomst te wachten staat' (blz. 7). Volgens CvdB komen er massaal veel vragen op de politieke klasse af tengevolge van de vergrijzing: zullen er nog wel voldoende actieven zijn om de markt draaiende te houden, moeten de arbeidsduur en de pensioenleeftijd opgetrokken worden, wat met onze dure bejaardenopvang, enz... 'Dit boek probeert een antwoord te formuleren op al deze vragen. Met de demografie als leidraad werd een poging ondernomen om een beleidsscenario uit te tekenen voor de komende 25 jaar' (blz. 8).

Met dit uitgangspunt zou je een boek kunnen verwachten dat ongeveer de volgende driedelige structuur zou vertonen:

a. observatie, meting, analyse	(wat is het geval?)
b. diagnose, theorievorming	(hoe komt het dat dit het geval is?)
c. therapie, politiek	(hoe en in welke richting bijsturen?)

In het boekje worden die dingen onvoldoende gescheiden en de auteur vervalt heel dikwijls in een stijl die sterk aan een regeringsverklaring doet denken. De voorbeelden liggen voor het grijpen. Omdat het aantal bejaarden zal oplopen en de verzorgingsbehoeften zullen toenemen moeten investeringen op het vlak van thuiszorg, rust- en verzorgingstehuizen met minsten een kwart opgetrokken worden. Een mogelijke oplossing voor de terechte financiële en professionele verzuchtingen van het verplegend personeel zou een doorgedreven werkverdeling zijn en arbeidsduurverkorting, zodat ze onrechtstreeks ook beter betaald worden. En er moeten meer halftijdse jobs bijkomen in deze sector (blz. 37). De druk op de pensioensysteem mag niet verlicht worden door een eenzijdige verlenging van de arbeidsduur op te leggen; er moet een stelsel met overgangsmaatregelen zijn, maar oudere en uitgebluste werknemers hebben, nu het nog kan, recht op een gouden handdruk (blz. 42). Enkele bladzijden verder gaat het over kinderopvang: familiale netwerken moeten met alternatieve mogelijkheden aangevuld worden (onthaalmoeders, kinderkribben, naschoolse opvang en kleuter- en lager onderwijs).

In hoofdstuk 5 (Revolutie in het onderwijs) haalt deze stijl radicaal de bovenhand: spijbelende jongeren moeten begeleid worden, migrantenkinderen verdienen ook extra begeleiding vanaf het basisonderwijs en er zijn vooral extra middelen nodig (blz. 51). Studietoelagen mogen niet langer uitbetaald worden

volgens het stelsel van fiscale aanslagen want dat zet de deur wagenwijd open voor misbruiken (blz. 53). En omdat de universitaire participatiegraad in Limburg en West-Vlaanderen benedenmaats blijft zouden een mobiliteitspremie met extra studiebeurzen welkom zijn (blz. 54). Financiële drempels moeten verlaagd worden (blz. 55), het wetenschapsbeleid moet verder uitgebouwd worden en de kredieten voor fundamenteel en toegepast onderzoek moeten vermenigvuldigd worden (blz. 56), enz... In hoofdstuk 7 (Saneren is de boodschap) staan o.a. de volgende voorschriften : geen globale belastingsverlaging, wel een partiële herschikking met minder directe en meer indirecte belastingen (blz. 71). Een doorgedreven sanering van de sociale voorzieningen is een must, maar naast de sociale profiteurs moeten ook de fiscale en financiële profiteurs aangepakt worden (blz. 74). 'Opdat het ministerie van Sociale Zaken morgen of overmorgen kan uitgroeien tot de meest waardevolle portefeuille, moet het koste wat het kost vandaag ondergeschikt gemaakt worden aan de strenge supervisie van Bevestiging' (blz. 75).

Ik spreek me niet uit over deze voorschriften, want het gaat gedeeltelijk over terreinen waarop ik niet competent ben. Ik kijk liever naar het eerste luik van de driedelige structuur : de observatie, meting en analyse. En ik beperk me tot het demografische luik, want dat is toch 'de motor' van het geheel (blz. 9). De rest, 'een geestelijke, een industriële en een groene revolutie' volgt (blz. 15). Zes eeuwen geschiedenis worden samengevat op evenveel bladzijden. Dat worden dus de grote lijnen en geen beuzelarijen rond pietluttige details. Dat kan natuurlijk, maar het staat me in dit geval niet aan, omdat het allemaal met zo'n stelligheid geponeerd wordt, zonder de minste verwijzing naar onderzoek of literatuur, dat ik me als lezer beledigd voel. De lezer die verwacht dat deze evidenties nog moeten bewezen worden is een domme lezer; niemand twijfelt nog aan de waarheid van wat hier staat, dat hoort nu eenmaal bij het cultuurpatrimonium en daarmee basta ! Over naar hoofdstuk 2 al vrees ik het ergste, want dat krijgt als titel : De glazen bol.

Ik lees dat het aantal geboorten stijgt en daalt, dat er protestbewegingen zijn en dat onze wereld seculariseert enz... maar de tekst hangt nauwelijks samen en er wordt nogal veel met absolute cijfers gewerkt terwijl ik als demograaf anders gewend ben. De boodschap is dat er te weinig kinderen worden geboren, maar het wordt nogal slordig gebracht. Ook slordig is wat onderaan op blz. 19 staat : 'Hoe omvattend deze evolutie is geweest bewijzen de grafieken 2 en 3 voor Vlaanderen en Nederland'. Er volgen dan inderdaad 2 grafieken op blz. 20, maar niet over Vlaanderen en Nederland, wèl over België en Nederland. Of is

het onderscheid tussen België en Vlaanderen een detail ? Er staat trouwens ook niet bij welke grafiek bij welk land hoort, maar omdat in de titel bovenaan de grafiek eerst België en dan pas Nederland wordt genoemd, denk ik, als argeloze lezer, dat de eerste grafiek over België gaat en de tweede over Nederland. Maar hoe kan in checken of ik het juist voorheb ?

Eerst en vooral door goed naar die grafieken te kijken. En dan valt het een en ander pas goed op. Zo is het duidelijk dat beide grafieken niet vrucht van eigen arbeid zijn maar gekopieerd werden, al wordt er geen bron vermeld. Indien het wel eigen arbeid was hadden ze tenminste op dezelfde schaal getekend kunnen worden, dat maakt vergelijkingen altijd een heel stuk gemakkelijker. Zoals de grafieken er nu bijstaan is het slordig : de eerste grafiek loopt van 1950 tot 1989 en de verticale schaalverdeling gaat van 0 tot 1.1 terwijl de tweede grafiek van 1955 tot 1980 loopt en een schaalverdeling heeft van 5 to 95. Als het toch over hetzelfde gaat, waarom dan die andere schaalindeling. Is het trouwens niet eigenaardig dat die tweede grafiek maar tot 1980 gaat, of is dat maar een detail ?

Zou die tweede grafiek misschien over België gaan ? Insiders weten dat men in België niet zo snel is met het definitieve, uitgebreide statistisch materiaal over geboorten dat nodig is om dergelijke grafieken op te maken. Maar we beschikken al geruime tijd over definitieve gegevens tot en met 1987, recent zelfs tot 1988. In 1992 met een grafiek komen aandragen die maar tot 1980 reikt is dus op z'n minst bedenkelijk. En dan pas zie ik het : het is een grafiek die ik reeds lang geleden, in 1981, gepubliceerd heb ik het tijdschrift van het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudien (CBGS) (2). Erg up-to-date is het boekje niet, want sedertdien werd er al heel wat meer werk verzet. Het stemt mij droef dat daarover met geen woord gerept wordt, dat er geen literatuurlijst is en dat zelfs een klein voetnootje er niet af kon.

Wat er ook van zij, ik zit nu kaarsrecht en klaarwakker in mijn stoel te lezen, je zou van minder ! Op bladzijde 21 lees ik dat 'min of meer stabiele reproductiecoëfficiënten worden bereikt wanneer gemiddeld 2,1 kinderen per vrouw worden geboren; thans is deze verhouding nog slechts 1,5 of ruim een kwart onder het vervangingsvereiste'. Het vervangingsvereiste ? Het begint grondig mis te lopen met dat boekje.

Iets verder staat dat 'de dalende lijn alleen omgebogen kan worden wanneer 50% van de vrouwen ter compensatie van de kinderloze en de één-kindgezinnen, opnieuw drie kinderen wil'. Ik lees wel degelijk 'wil' en niet het neutrale 'krijgt'

dat ik in dergelijke omstandigheden zou gebruiken. Hier is een pronatalist aan het woord: er moeten dringend meer kinderen worden gekocht, anders stevenen we op collectieve zelfmoord af en wordt onze maatschappij een sociaal kerkhof. Demografen kunnen dat perfect voorspellen, zo staat het in Panorama/De Post. Hoofdstuk 2 kreeg toch niet toevallig 'De glazen bol' als titel.

Ik trek mijn wenkbrauwen hoog op wanneer op blz. 22 de bevolkingsprojecties worden gepresenteerd die het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) in 1985 maakte. Dat het boekje niet erg up-to-date was bleek al eerder, maar weet CvdB echt niet dat het NIS in 1989 nieuwe vooruitberekeningen heeft gemaakt? Dat is dan jammer, want volgens deze projecties vergrijsst de bevolking niet alleen sterker maar bovendien ook nog sneller. Het ziet er volgens deze projecties allemaal nog veel hopelozier uit en daarom zouden ze nog veel beter in zijn kraam passen. Bij mijn weten is K. Impens de enige die de moeite genomen heeft om de projecties van 1985 en 1989 systematisch te vergelijken (3). Daaruit blijkt dat volgens de nieuwe projecties de perspectieven voor de sociale zekerheid veel dramatischer geworden zijn. 'Men mag niet veronderstellen', zo gaat Impens schamper verder 'dat dit gevolg mee aan de basis lag van de grondig gewijzigde hypothesen'. Wat jammer toch dat CvdB daar allemaal geen weet van heeft. Hij heeft per ongeluk in de verkeerde glazen bol gekeken, zo'n gemiste kans! Maar ja, het zal wel weer zo'n detail zijn terwijl enkel de grote lijnen tellen.

Ik lees gelaten verder. Op blz. 23 wordt snel eventjes iets gezegd over een recente lichte stijging van het geboortecijfer en over een stabilisatie van het gemiddeld kindertal per vrouw, maar dat val nauwelijks op tussen al het slechte nieuws. Ik kom op bladzijde 31 terecht waar ik bovenaan lees dat 'al een kwarteeuw bewust niet meer in de vervanging van de generaties wordt voorzien'. Eerst las ik er over, al had ik het vervelend gevoel dat er met die zin iets niet klopte. En bij het herlezen viel mijn oog erop: bewust. Bewust? Welke snoodaards zijn het die bewust niet meer in de vervanging van de generaties voorzien? Niet toevallig, niet per ongeluk of onbewust, neen: bewust. Is er dan een plan? Welk plan? En waarom? Ach, bewust wat heet bewust? Dat is toch een detail zo'n woord. Welke muggeszifter stoort zich daar nu aan? Feit is dat er te weinig kinderen zijn en dat uit sociologische analyses blijkt dat 15% van de koppels gewoon kinderen weigeren en dat er ook 10% koppels onvruchtbaar zijn. Zo staat het in Panorama/De Post. 15% weigert en 10% onvruchtbaar, samen 25%, één op vier? Waar haalt ie het? Of is dat opnieuw maar een detail?

Ik begin nu toch behoorlijk boos te worden. Mag men zomaar dingen beweren en onbewezen op het publiek loslaten? Mag dat onder het mom van de wetenschap? Want volgens de achterflap is een professor aan het woord, een historisch demograaf die zich gespecialiseerd heeft op het befaamde Institut National d'Etudes Demographiques (INED) in Parijs en wiens reputatie onaantastbaar is. Als zo iemand beweert dat we op collectieve zelfmoord afstevenen omdat al een kwarteeuw bewust niet meer in de vervanging van de generaties wordt voorzien, en dat we hier geen bedrijven moeten neerpoten die auto's assembleren omdat we straks geen Ferrari's nodig hebben, maar rolstoelen, enz... enz... dan zal dat wel waar zijn.

Hoofdstuk 6 (Van hoogconjunctuur naar crisis) gaat over economische conjunctuurbewegingen. Dankzij Kondratieff weten we 'met zekerheid dat de economische opgang van deze eeuw tot kort na 2000 zal uitlopen' (blz. 62), en dat we nu, in de brilliant nineties, opnieuw in een expansieve fase zitten. Er zijn echter niet alleen langetermijn Kondratieff-cycli maar ook kortere Kitchin-cycli die daarrond moduleren en op basis daarvan verwacht men een economische versnelling voor 1993-1996, waardoor groeitermen van 5% in het vooruitzicht worden gesteld. 'Prognoses van het Vlaamse Economisch Verbond beamen dit' (blz. 65). Hopelijk heeft CvdB deze keer de juiste prognoses geconsulteerd. Op korte termijn is het dus allemaal rozegeur en maneschijn al zijn er ook schaduwzijden aan de groei in de vorm van toenemende verkeerslast en milieuhinder, maar dat kan opgelost worden door vervuilers ook effectief financieel aansprakelijk te stellen. Op blz. 66 en 67 komt dan het moment suprême want conjunctuuranalyse en demografische projectie worden gecombineerd zodat verwachtingspatronen per leeftijdscategorie kunnen bekeken worden:

- de ouderen onder ons staat een probleemloze oude dag te wachten want op korte termijn zijn de sociale voorzieningen betaalbaar,
- de veertigers die tegen 2010 op pensioen gaan moeten ofwel langer werken ofwel met minder geld tevreden zijn, tenzij ze pensioensparen,
- voor de jongactieven van 20 jaar zijn de prognoses uitstekend; met een degelijke opleiding worden ze probleemloos in de expansieve arbeidsmarkt opgenomen en ze zullen goed geld verdienen, zeker in de privé-sector (4). Hen wacht echter in 2010, op veertigjarige leeftijd, een zwarte midlife-crisis,
- wie nu nog kind is kan nog meer luxe verwachten dan zijn verwende voorgangers uit de golden sixties. Ze krijgen het pas moeilijk op volwassen leeftijd. En, 'als ze even spaarzaam zullen omspringen met hun demografische capaciteiten als hun collega's uit de jaren zestig, dan zien de prognoses voor 2010-2030 er erg somber uit' (blz. 67).

Het kan allemaal best waar zijn wat die economische vooruitzichten betreft, maar ik ben niet overtuigd. Het demografisch gedeelte rammelt alleszins. Het klinkt uiteraard pretentius en verwaand als men reclame maakt voor eigen producten, maar het kan in dit geval niet anders vrees ik. In een brochure die vorig jaar door het CBGS werd gepubliceerd heb ik een nogal gedetailleerd overzicht gegeven van de demografische ontwikkeling in België van 1950 tot 1990 (5).

In het besluit waarschuw ik er uitdrukkelijk voor dat men dit soort doemdenkerij mag verwachten wanneer men de uitzonderlijk lage vruchtbaarheidscijfers (6) van de jaren tachtig gewoon doortrekt naar de toekomst. In dat geval droogt de bevolking als het ware op aan de bron, want lage vruchtbaarheidscijfers en kleine aantallen vrouwen werken in dezelfde richting en werken kleine aantallen geboorten in de hand. Gecombineerd met de grote na-oorlogse generaties die altijd maar langer blijven leven gezien de vooruitgang op het vlak van de sterfte neemt de veroudering hand over hand toe.

Maar zo gaat het niet : ik wijs er uitdrukkelijk op dat het extreem lage aantal geboorten van de jaren tachtig mede veroorzaakt wordt door de grote babyboomgeneraties die het krijgen van kinderen zeer lang hebben uitgesteld. En verder wordt met cijfers, grafieken en tekst aangetoond dat er een omslag op komst is, ook al wordt de analyse gehandicapt doordat het gedetailleerd materiaal waarop ze steunt maar tot 1987 reikt (7). Maar zelf met materiaal dat slechts tot 1987 reikt, en waarin dus de stijging van het aantal geboorten van 117.000 in 1987 tot bijna 126.000 in 1991 *nog niet verwerkt kon worden bij gebrek aan gedetailleerde gegevens*, zelfs met dat alles behalve recent materiaal, kan duidelijk aangetoond worden dat de jongste generaties begonnen zijn met het inhalen van eerder uitgestelde geboorten. Dat kan de vruchtbaarheidscijfers op korte termijn de hoogte injagen waardoor de jaarlijkse geboortetotalen stijgen of op peil blijven. Het opdrogen aan de bron, een hypothese die in alle projectiescenario's van het NIS zit ingebakken, doet zich dus in de realiteit niet voor. Het ware beter geweest, zo schrijven we verder, indien er ook een projectie zou uitgewerkt zijn die het effect zou becijferen van een inhaalbeweging van eerder uitgestelde geboorten. Maar ook zonder cijfers is het duidelijk dat deze beweging de veroudering vertraagt en minder ingrijpend maakt.

Niettemin zal het aantal ouderen blijven toenemen. Gezien echter de toename van de levensverwachting met één seizoen per jaar, vragen we ons af of men niet dringend anders moet beginnen denken over ouderdom. 'Is het zinvol', zo volgt de tekst, 'ouderdom te blijven meten in termen van het aantal jaren dat

men geleefd heeft? Verandert de verouderingsproblematiek niet volledig van aanschijn wanneer men de aanbeveling van Ryder (1975) (8) volgt, en ouderdom meet in termen van het aantal jaren dat men nog te leven heeft? Deze manier van opmeten houdt er tenminste rekening mee dat een 65-jarige anno 1990 verschilt van een 65-jarige anno 1950 of 2040. In deze omstandigheden is een rigide leeftijdsgrens m.b.t. b.v. pensioenrechten zinloos. Deze benaderingswijze heeft m.a.w. ook het voordeel dat meteen duidelijk gemaakt wordt dat maatschappelijke structuren en instituties moeten aangepast worden aan veranderde en veranderende demografische omstandigheden'. Einde citaat, al zou ik nu die laatste zin anders schrijven eraan toevoegen '... en niet omgekeerd'.

CvdB is toch een demograaf die zich op het INED heeft gespecialiseerd. Hij moet toch weten dat het aantal geboorten per jaar niet alleen afhangt van het aantal kinderen dat vrouwen willen maar zo mogelijk nog meer van de leeftijd waarop ze die willen. Beweren dat 'van de leden uit de kinderarme periode een bovenmaatse vruchtbaarheid verwacht wordt' (blz. 22) en dat 'minder mensen dus meer kinderen zullen moeten verwekken' (blz. 23) zijn, bij gebrek aan enige nuance, fout. Of steekt het allemaal niet zo nauw omdat het toch maar een vulgariserende commerciële publikatie is?

In dat verband raad ik CvdB dringend aan om terug naar het INED te gaan en eventjes bij H. Leridon, van hetzelfde INED, langs te lopen. Leridon heeft m.i. de beste bijdrage geleverd aan de Europese bevolkingsconferentie in Parijs in oktober 1991. Hij verwees in zijn tekst naar de grondleggers van de demografie: 'pour ces auteurs ... la diffusion des connaissances nouvelles est d'abord un bien en elle-même: il s'agit de répandre des idées justes, sur des sujets où le sens commun est parfois trompeur'. Er ligt een zware verantwoordelijkheid op de schouders van de wetenschapper. Opnieuw Leridon: 'Il faut savoir faire simple. Et même très simple ... L'analyse scientifique fine doit donc être suivie d'une synthèse qualitative si l'on veut qu'elle fasse l'objet d'une large diffusion'. En hij voegt er aan toe: 'A condition qu'il s'agisse bien d'une synthèse, appuyée sur des publications scientifiques antérieures. En sciences sociales, malheureusement, la frontière entre publication scientifique et article ou ouvrage d'humeur (ou d'essai) n'est guère respectée' (9). Ik vrees dat 'Rendez-vous met de toekomst' niet alleen fel over de schreef gaat en een volbloed 'ouvrage d'humeur' is, maar, wat veel erger is, niet steunt op voorafgaand wetenschappelijk werk.

Leken spreken niet over kernfysica want ze kennen er niets van en ze maken zich niet onnodig belachelijk. Ze laten discussies daarrond aan de kernfysici over.

Maar over maatschappelijke ontwikkelingen heeft zowat iedereen z'n zeg. Elke leek neemt maatschappelijke veranderingen waar, vormt zich daar opinies over en lucht die soms. Dat heeft voor gevolg dat sociologie (maar dat geldt eigenlijk voor meerdere menswetenschappen) een vorm van betweterij is; ik zal deze openingszin van J. Goudsbloms *Balans van de Sociologie* nooit vergeten. Het is betweterij, zo gaat Goudsblom verder, omdat het over kennis gaat die berust op wetenschappelijke waarnemingen en conclusies, niet op opinies of waarnemingen van leken. En waarmee wordt het begrip wetenschap geassocieerd? Niet alleen met *meer* kennis over een onderwerp dan de kennis van een leek, maar ook met *betere* kennis, omdat ze 'getoetst is met alle daartoe beschikbare middelen van denken en waarnemen' (10). Ik denk dat iedereen beter af is met dit soort wetenschappelijke kennis en haar waarheden, desnoods haar zorgvuldig geformuleerde twijfels. Dat is beter dan slogans, gemeenplaatsen, feitelijke onjuistheden en verouderde gegevens. Vandaar dat ik in de titel boven dit stukje niet alleen demografie, maar ook democratie en demagogie zet, al is het mooi meegenomen dat de woorden zo sterk op elkaar lijken.

In het woord vooraf schrijft de auteur dat het onderwijs met kwaliteitsverlies heeft af te rekenen (blz. 7). Misschien kan de kwaliteit wat opgekrikt worden wanneer iedereen die min of meer op dezelfde manier over wetenschap denkt en begaan is met haar lot 'Rendez-vous met de toekomst' op een literatuurlijst zet als voorbeeld van hoe het niet moet en niet mag. Wat maak ik me druk? CvdB zwijgt in alle talen over het deugdelijke wetenschappelijk werk op het terrein van de demografie. Ik dacht er eerst aan om deze bespreking te eindigen met een oproep om ook in alle talen te zwijgen over dit boekje, en CvdB op die manier een koekje van eigen deeg te geven, maar dat zou stom zijn natuurlijk. Niet zwijgen, maar weerleggen. Zeggen dat het fout is, aantonen waarom, en juiste ideeën verspreiden over de demografische ontwikkeling omdat op dat terrein 'le sens commun', daarin helaas nu ook nog eens bijgestaan door dit boekje, 'parfois trompeur' is. Er ligt dus werk op de plank.

Paul Willems
Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudiën
3 juni 1992

VOETNOTEN

- (1) Chris Vandenbroeke (1992) *Rendez-vous met de toekomst*. Leuven : Kritak.
- (2) Willems, P., S. Wijewickrema, R. Lesthaeghe (1981) 'De evolutie van de vruchtbaarheid in België, 1950-1980', *Bevolking en Gezin*, (3) : 257-292.
- (3) Impens, K.K. (1989) 'Nieuwe bevolkingsvooruitzichten van het NIS', *Bevolking en Gezin*, (1) : 116-120.
- (4) Typisch voor het boekje is dat middenin dit synthetisch overzicht plots weer voorschriften opduiken. De overheid heeft geen geld om haar ambtenaren te betalen en met maaltijdcheques zal het haar niet lukken. Alleen een versnelde inperking van het overtalrijke ambtenarencorps kan voor een oplossing zorgen.
- (5) Willems, P. (1991) 'Demografisch overzicht België : 1950-1990', *Bevolking en Beleid*, 1-67.
- (6) Vruchtbaarheidscijfers = geboorten per leeftijd per vrouw.
- (7) Sedert februari 1992 zijn de gedetailleerde gegevens van 1988 beschikbaar maar voordat de cijfers van 1989, 1990 en 1991 beschikbaar zullen zijn zal er nog veel water naar de zee vloeien. Zo gaat dat nu eenmaal in dit land. Quetelet moest het weten !
- (8) Ryder, N.B. (1975) 'Notes on Stationary Populations', *Population Index*, 41(3) : 3-28.
- (9) Leridon, H. (1991) *Informé, s'informer : le démographe et la population*. Congrès Européen de démographie, Paris, 21-25 octobre 1991.
- (10) Goudsblom, J. (1983) *Balans van de sociologie*. Aula/Het Spectrum.

Omdat demografie meer is dan een vakspecialisatie. Nabeschouwingen bij de impressieve overwegingen van P. Willems.

Men houdt het nauwelijks voor waar. De vorige bladzijden liegen er nochtans niet om. Een wetenschapper, of althans iemand die door de overheid betaald wordt om aan onderzoek te doen, verliest alle sereniteit in een aantal emotionele oprispingen. Minstens tot driemaal toe en op evenveel manieren tracht hij ons en wellicht enkele anderen kond te doen dat hij boos is. Het zal dus maar waar zijn, ook al begrijpen we zijn irrationele gedragingen niet zo goed !

Nauwelijks was ons 'Rendez-vous met de toekomst' in het voorjaar van 1992 uit, of we zagen ons vereerd (!) met een persoonlijk schrijven van de Heer Willems. Let wel dat we hierbij, zoals het hoort, hoofdletters gebruiken, ook al heeft genaamde hiermee soms last en vergist hij zich - al dan niet ingegeven door een te oppervlakkige lectuur - in de schrijfwijze van onze naam. Het zij dan maar zo, want dergelijke futiliteiten interesseren niemand. Uiteraard wensen we de discretie van het briefgeheim te respecteren. Meer dan bevreemdend was het wel om de antipode van fan-mail toegestuurd te krijgen, waarin enkel en alleen meegeedeeld werd dat de genoemde lezer boos was ! Aangenaam is zoiets niet, maar wie enige anciënniteit heeft kan moeilijk zijn slaap laten voor het orakelen hoe hij zich voelt.

En blijkbaar was de Heer Willems toch echt wel heel boos, voor zover we dat nog niet begrepen mochten hebben, want in de kortste keren volgde een breed uitgesmeerde 'Vrije Tribune' in 'De Standaard' waarin dan maar verduidelijkt werd hoe misleidend vruchtbaarheidscijfers wel zijn wanneer ze op transversale in plaats van op longitudinale basis berekend en gepresenteerd worden. Het doemdenken van ondergetekende was m.a.w. in de ogen van de Heer Willems een soort domdenken, waaraan zuiver technisch met up-to-date evaluaties kon verholpen worden. Alsof dit de kern van de zaak was !

Maar goed, daarbij bleef het natuurlijk niet. De Heer Willems was niet alleen bozer dan boos, hij was zelfs heel boos. Vermits driemaal scheepsrecht is, moest goedmenend Vlaanderen daarvan toch zeker weet hebben en krijgen. Het resultaat zit vervat in de pamflettaire bladzijden die we zo net onder ogen mochten nemen en waarin alle vormen van allergie nog eens de revue passeren. Alsof het inderdaad enige nieuwswaarde mocht hebben, zo mogen we o.m. de allergie van de Heer Willems vernemen voor titels met veel hoofdletters, voor Engelse woorden waarvoor hij een woordenboek nodig heeft, inclusief een sug-

gestie om de spreekvaardigheid bij te schaven. Tussendoor - of, zoals men in het Frans zegt 'en passant' wat de voertaal is aan het Institut National d'Etudes Démographiques - mag weldenkend Vlaanderen dan nog eens vernemen hoe de Heer Willems precies te keer gaat bij het lezen van een boek dat hem niet zint. En blijkbaar zijn er wel meer publicaties van dit soort. We nemen maar al te graag aan dat het waar is. Plezant is het niettemin om te vernemen dat anderstalige werken voortijdig de kast in gaan, een geste die ons dan omgekeerd wordt onthouden. Meer zelfs, hoe bozer de Heer Willems wordt, des te meer laat hij weldenkend Vlaanderen mee genieten van zijn meer dan wel minder gerelaxeerde leeshouding, van de mate waarin hij zich zittend dan wel rechtverend gedraagt, enz. ... Voeg er nog een paar intieme details aan toe en weldenkend Vlaanderen weet straks tot in de perfectie in welke bochten een wetenschapper zich allemaal wringt om een boekje van amper 90 bladzijden te lezen. Het lijkt er zelfs op, wat het alleen maar erger maakt, dat ook in voorkomend geval nauwelijks enkele bladzijden bekeken in plaats van gelezen werden. Vooral de belangstelling van de media werkt de Heer Willems immers mateloos op de zenuwen. Hoe de overtreffende trap van boos aanvoelt, laten we hem zelf uitspreken. Feit is wel dat een wetenschapper, betaald door de overheid om aan wetenschap te doen binnen het CBGS, ondertussen een totaal van zo'n 15 à 20 bladzijden heeft vol gekletst om aan iedereen te melden hoe boos hij wel is. Zelf zouden we, vanuit een meer pragmatische houding, in voorkomend geval er nog een inleiding en een besluit aan toevoegen. Het biedt het voordeel dat het als paper kan ingeboekt worden. Of daarvoor ook enig leespubliek kan gevonden worden, laat staan of de Heer Willems een commerciële uitgever voor zijn ontboezemingen zal vinden, is een vraag die hij het best zelf mag beantwoorden. Wellicht is de vraag niet overbodig, want blijkbaar raakt ze veel van zijn ongenoegen die ten onrecht de allures van frustraties aannemen. We komen er straks op terug, zonder boosheid of cynisme, wel als feitelijk gegeven.

Uit de tekst zelf van de Heer Willems, waarin veel geblaat en weinig wol voorhanden is, blijkt al bij al weinig gefundeerde en consistente kritiek. Trouwens, nauwelijks één vijfde van 'Rendez-vous met de toekomst' komt voor bespreking in aanmerking; voor de rest beperkt de auteur zich tot wat opgeklopte ergernis omwille van de mediabelangstelling. En dan nog is de ergernis blijkbaar heel selectief! Terwijl sommige overzichtsartikelen het inzonderheid hebben over de effecten van vergrijzing en andere zich vastbijten op het cruciale, afgeleide gegeven van de financiering en dreigende ontsparingen van het financieel kapitalisme, bijt de Heer Willems zich enkel vast op de bijdragen zoals ze in Panorama, Post en De Standaard/Het Nieuwsblad/De Gentenaar gebracht en

'getiteld' werden. Telkens gaat het om interviews waarin de ganse, geïntegreerde problematiek van 'Rendez-vous met de toekomst' behandeld werd. Dat de journalisten dit gesprek, autonoom en op een geëigende manier verwerken en afficheren, is hun inbreng. Van de Heer Willems mocht verwacht worden dat hij dit minstens zou weten, laat staan begrijpen. Zelf gaat hij kritiekloos en bewust demagogisch te werk door te laten uitschijnen dat ondergetekende hiervoor verantwoordelijk is, hetgeen manifest fout en gelogen is. Het getuigt inderdaad van een totaal gebrek aan relativering wanneer men uit bepaalde gelijkenissen van twee titels lukraak concludeert dat de geïnterviewde daarop heeft aangestuurd. Waarom werden dan totaal andere titels bij andere interviews aangebracht, met heel andere accentbepalingen en met verwijzingen naar al even belangrijke probleemstellingen die verderop, voorbij de eerste twintig of dertig bladzijden van 'Rendez-vous met de toekomst', aan bod komen? Trouwens, en hierin zijn we heel formeel, het is een manifeste en bewuste leugen vanwege de Heer Willems wanneer hij ons als natalist of als pronatalist laat doorgaan. Een cruciaal onderdeel in deze publicatie betreft inderdaad de benedenmaatse vruchtbaarheid, dit alles gecombineerd met een veelheid aan interacties met andere maatschappelijke krachten, factoren, sociale voorzieningen, tewerkstellingssituaties, participaties van vrouwen op de arbeidsmarkt en conjunctuurcycli. Nergens maar dan ook nergens spreken wij ons uit voor (pro)natalisme. Dat gewezen wordt op mogelijke problemen die inherent vervat zitten in een vruchtbaarheid die, afhankelijk van de gehanteerde meters, als meer of minder benedenmaats te typeren is, behoeft o.i. toch niet de minste verrassing, integendeel. Wat wel correct is, maar verblind door emotionele oprispingen, ziet of begrijpt de Heer Willems dit al lang niet meer, is de verwijzing naar een mogelijke demografische nulgroei. In het mooiste Frans of zoals het aangeleerd wordt aan het Institut National d'Etudes Démographiques, heeft men het over 'croissance zéro' (cfr. A. Sauvy e.a.). Ten andere, zowat alle westerse demografen, economen en planologen onderschrijven dit gegeven, dit alles gecombineerd met mogelijke groeifactoren van de economie, onderwijsinvesteringen om de factor 'human capital' beter te laten renderen en de productiviteit verder aan te zwengelen, enz. ... Door het Maltese-rapport, al is het ondertussen een paar jaar oud, wordt het al evenmin tegengesproken.

Dit alles houdt m.a.w. in, wanneer men mag en moet aannemen en vaststellen in welke mate kinderloos-zijn en blijven een gegeven dan wel een bewuste keuze is, dat een vrij groot aantal echtparen voor minstens drie geboorten zou moeten zorgen om desgewenst tot nulgroei te komen binnen de ganse gemeenschap. Het is een heel eenvoudige conclusie die als vanzelf uit de premissen valt af te

leiden. Eens te meer schiet ze de Heer Willems blijkbaar in het verkeerde keelgat, wellicht omdat hij zich door zijn emotionaliteit laat misleiden en al lang niet meer weet waarover het allemaal gaat. In die zin kan men enkel binnenpretjes hebben wanneer collega R. Cliquet, als gerenommeerd demograaf en als gewaardeerd directeur van het CBGS - en dus als directe werkgever van de Heer Willems (1) - volgende beschouwing aan één van zijn analyses meegeeft : *'het totale periode vruchtbaarheidscijfer bedraagt +/- 1,5, waar voor vervanging 2,1 nodig is. De meeste echtparen wensen 1 à 2 kinderen, maar met het oog op vervanging moet ongeveer 50% van de vrouwen drie kinderen hebben ter compensatie van de kinderloze en de éénkindgezinnen. Tal van gezinnen +/- 30%, krijgen thans minder kinderen dan ze wensen en dit om verscheidene redenen ...'*. Mocht de Heer Willems twifelen aan de authenticiteit van deze passus, dan houdt ze een verwijzing in naar de CBGS-monografie van 1984/1 onder de titel 'Relationeel en reproductief gedrag in Vlaanderen'. Op zijn beurt verwijst directeur R. Cliquet er nog eens naar terug in zijn bijdrage 'De toekomstige bevolkingsontwikkeling in Vlaanderen', opgenomen in 'Vlaanderen Morgen', 1987/5, pp. 5-16.

Ondertussen is in de voorgaande paragraaf van deze repliek een betekenisvol woord gevallen, namelijk het totale periode vruchtbaarheidscijfer. Vanuit een transversale analyse kan inderdaad, in specifieke omstandigheden, tot een onderschatting van de realiteit besloten worden. Beter is het daarom, en op dit vlak heeft de Heer Willems de voorbije jaren echt wel baanbrekend onderzoek verricht, te werken met een longitudinale benadering. Met deze correctie voor ogen krijgt men een meer betrouwbare, geactualizeerde inschatting van 1,8 kind per vrouw. Anders gesteld : het betreft een opwaardering met 20%, maar ondertussen blijft de vruchtbaarheid met 15% benedenmaats en precies om dit laatste gegeven is het in 'Rendez-vous met de toekomst' te doen. Gecombineerd met een veelheid van randbemerkingen wordt er ten andere expliciet gesteld dat de geboortencijfers de eerstvolgende jaren inderdaad zullen oplopen, zij het o.i. onvoldoende in functie van de meest wezenlijke problemen en uitdagingen die kort na de eeuwwisseling op tal van maatschappelijke deel terreinen mogen verwacht worden. We herhalen evenwel : om die interactie gaat het bij de Heer Willems niet. Vanuit zijn functie, die nochtans bedoeld is om het beleid te adviseren en/of te ondersteunen, moest hij nochtans beter weten. De discipline die hij beoefent - en die hij overigens schitterend beheerst, cfr. de vorige paragraaf - vereist een geperfectioneerde inschatting van het demografisch dossier. Dit dossier staat allerminst geïsoleerd, wel is het heel zwaar ingebed in de maatschappelijke ontwikkeling en dit zowel vanuit een bepalend als vanuit een afhankelijk oogpunt. Dit probleem hebben we, in een vulgarizerend boekje, on-

der de aandacht van de bevolking en van de beleidsmakers willen brengen. Het roept de ergernis van de Heer Willems op omdat we zijn ijdelheid en competentie, als mens en als demograaf, onvoldoende belicht hebben. Sorry dan maar, Mijnheer Willems, maar de betrachtting van onze publicatie overstijgt de demografische technologie door zowel de ivoren toren van de superspecialisatie te verlaten alsook door het geheel aan kennisbestand in een zo breed mogelijk maatschappelijk spanningsveld te betrekken. Het is ons engagement en onze geaardheid om zo te werken, liever dan in een verdoken voetnoot (vgl. noot 7 uit de tekst Willems) fulminerend uit te halen naar de politici en, zich verstoppen achter de competentie van A. Quételet, te staan 'bleiten' dat onvoldoende geld wordt vrijgemaakt voor wetenschappelijk onderzoek, inclusief het gebrek aan centen om demografische basisgegevens versneld in plaats van vertraagd ter beschikking te stellen. Naar analogie met de raadgevingen die ons opgedragen worden om even opnieuw in de leer te gaan bij H. Leridon, kunnen we collega Willems enkel suggereren bijgaande passus uit J.F. Bergier ('Hermès et Clio. Essais d'histoire économique', Lausanne, 1984) ter harte te willen nemen : 'il arrive que (le scientifique) travaille dans la solitude ... de sa chambre. Mais son savoir n'a de sens que lorsqu'il sort de sa tour d'ivoire pour le communiquer à ses étudiants, à ses collègues, à ses lecteurs. C'est dans ce sens qu'il accomplit un service public'. Onze bedoeling is en was het om dit soort uitdagingen, die zonder bijsturingen alleen nog omvattender zullen worden, onder de aandacht te brengen, te remediëren waar mogelijk zodat het geheel ook na de caesuur van 2010 leefbaar blijft. Velen vinden het blijkbaar goed en passend dat zoiets werd uitgeprobeerd; spijtig voor de individuele boosheid die het dan weer bij een ervaren demograaf oproept die, finaal, onze waardering wegdraagt en wiens publicaties we echt wel weten te appreciëren. Vandaar alvast deze goedbedoelde parafrase als slotzin : wil Willems wijzer wezen, wij willen Willems weer !

C. Vandenbroeke
Universiteit Gent